

¹⁹ Bezla J. Fr. Slovenska vodna imena. Ljubljana, 1956. T. 1. S. 353.

²⁰ Smilauer V. Vodopis starého Slovenska. Praha; Bratislava, 1932. S. 463.

²¹ Гл.: Роспонд Ст. // Восточнославянская ономастика. М., 1972. С. 26; Borck H. Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem *-yn-*. Wrocław, 1968. S. 136.

²² Гл.: Железняк И. М. // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1977. М., 1979. С. 251.

²³ Būga K. Rinktiniai raštai. Vilnius, 1961. T. III. S. 617.

²⁴ Moszyński K. Pierwotny zasięg języka prósłowiańskiego. Wrocław etc. 1957. S. 189.

²⁵ Ibid. S. 136.

А. Г. ТАРАСЕВИЧ

ДА ПЫТАННЯ АБ МАРФЕМНАЙ СТРУКТУРЫ ФОРМАЎ 2-ОЙ АСОБЫ ЗАГАДНАГА ЛАДУ ДЗЕЯСЛОВА

Нават пры беглым аглядзе беларускай і рускай лінгвістычнай літаратуры звяртае на сябе ўвагу разнастайнасць падыходаў пры вызначэнні марфемнай структуры формаў 2-ой асобы загаднага ладу дзеяслова. Усё мноства прапанаваных вырашэнняў гэтай праблемы можа быць абагульнена (калі не зважаць на нязначныя разыходжанні ў тэрміналагічным плане) наступным чынам:

1. Формы адз. ліку ўтвараюцца ад асноў цяперашняга часу пры дапамозе канчатка *-і/-ы* (рус. *-и*) ці нулявога канчатка: *нясі, сьп* — *несі, сьп*; формы мн. ліку ўтвараюцца шляхам далучэння да формаў адз. ліку постфікса *-це* (рус. *-те*): *нясіце, сьпце* — *несіце, сьпце*. Схемы пабудовы формаў: адз. лік — аснова + флексія; мн. лік — аснова + флексія + постфікс¹.

2. Марфема *-і/-ы/ф (-и/ф)* і марфема *-це (-те)* інтэрпрэтуюцца як флексіі. Схемы: адз. лік — аснова + флексія; мн. лік — аснова + флексія + флексія².

3. Марфема *-і/-ы/ф (-и/ф)* лічыцца словазмяняльным суфіксам, марфема *-це (-те)* — флексіяй. Схемы: адз. лік — аснова + суфікс; мн. лік — аснова + суфікс + флексія³.

Не каменціруючы асаблівасцей кожнай мадэлі, адзначым прынцыповае адзіноства даследчыкаў у падыходзе да трактоўкі суадносін паміж марфемнымі структурамі формаў адз. і мн. ліку: ва ўсіх прыведзеных мадэлях форма мн. ліку прызнаецца больш складанай у марфемным плане. Засяродзімся на аналізе гэтых суадносін, выбраўшы ў якасці зыходнага пункту аналізу першую мадэль (як найбольш распаўсюджаную і рэпрэзентатыўную).

Тут вельмі істотным, на нашу думку, з'яўляецца пытанне: якім чынам у формах тыпу *нясі, сьп* — *несі, сьп* выражаецца граматычнае значэнне адзіночнага ліку? Якая марфема ў гэтых формах з'яўляецца паказчыкам (носьбітам) дадзенага граматычнага значэння — пры тым, што граматычнае значэнне множнага ліку паслядоўна выражаецца ў адпаведных формах загаднага ладу пры дапамозе спецыяльнай марфемы (постфікса *-це*)? Разгледзім магчымыя варыянты адказу.

Тэарэтычна можна меркаваць, што ў аналізуемых формах граматычнае значэнне адз. ліку ў адрозненне ад граматычнага значэння мн. ліку не мае патрэбы ў нейкім спецыяльным паказчыку — як, напрыклад, не мае такіх паказчыкаў значэнне закончанага трывання ў парах тыпу *даць* — *даваць* (пры тым, што носьбітам значэння незакончанага трывання з'яўляецца суфікс *-ва-*). Але прымяняльна да граматычнай катэгорыі ліку такое меркаванне наўрад ці можна лічыць слушным. У адрозненне ад несловазменнай катэгорыі трывання катэгорыя ліку дзеяслова з'яўляецца ў беларускай і рускай мовах чыста словазменнай, а граматычнае значэнне адзіночнага ці множнага ліку заўсёды выражаецца з дапамогай пэўных носьбітаў — матэрыяльна выражаных ці нулявых, параўн.: *спява-е* — *спява-юць, ведаў-ф* — *ведал-і*. Таму або трэба прызнаць нейкім спецыфічным (несловазменным) характар катэгорыі ліку дзеяслова менавіта для формаў 2-ой асобы загаднага ладу (а для такой высновы няма ніякіх падстаў), або кваліфікаваць формы тыпу *нясі* — *нясіце* як звычайныя карэлятыўныя па ліку формы і адпаведным чынам інтэрпрэтаваць іх марфемную структуру, вылучаючы нейкі па-

казчык граматычнага значэння адз. ліку, суадносны з адпаведным паказчыкам значэння мн. ліку.

Можна паспрабаваць вырашыць пастаўленае пытанне, грунтоуючыся на тым факце, што словазменныя марфемы ў граматычнай сістэме беларускай і рускай моў часта носяць сінкрэтычны характар. Так, флексія ў форме *сталы* сумяшчае значэнні наз. склону і адз. ліку, у форме *сіняя* — значэнні наз. склону, адз. ліку і жан. роду, у форме *спяваюць* — значэнні 3-й асобы і мн. ліку. Адпаведна, мы можам меркаваць, што флексія *-і/-ы (-и)* ці нулявая флексія ў аналізуемых формах таксама сінкрэтычна выражае значэнні 2-ой асобы і адз. ліку (менавіта так інтэрпрэтуецца граматычная семантыка разглядаемых флексій у «Рускай граматыцы-80»⁴). Але хіба можна пагадзіцца з тым, што, напрыклад, у форме *нясі* канчатак *-і* мае значэнні 2-ой асобы і адз. ліку, а ў форме *нясіце* той жа самы канчатак *-і* мае толькі значэнне 2-ой асобы, а значэнне ліку чамусьці страчвае, і граматычнае значэнне ліку ўжо перадаецца пры дапамозе дадатковай марфемы (постфікса *-це*)? Калі разважаць такім чынам, дык трэба лічыць, што, напрыклад, суфікс *-л-* у форме *знал* сінкрэтычна сумяшчае значэнні прошлага часу і адз. ліку, а ў форме *знали* ўжо мае толькі значэнне прошлага часу, і для выражэння значэння ліку да формы *знал* далучаецца флексія *-и*. Чаму такая трактоўка, відавочна недарэчная для формаў прошлага часу, павінна прымацца для формаў заагнага ладу? Зразумела, што ў граматычных сістэмах беларускай і рускай моў адна і тая ж словазменная марфема ў складзе двох карэлятыўных па ліку формаў прыныцова не можа мець розны набор значэнняў⁵.

Простым і лагічным вырашэннем праблемы, на наш погляд, з'яўляецца вылучэнне ў складзе формаў 2-ой асобы адз. ліку заагнага ладу тыпу *нясі, сын* — *неси, сын* нулявога словазменнага постфікса са значэннем адз. ліку, суадноснага з матэрыяльна выражаным постфіксам *-це (-те)* са значэннем мн. ліку. Пры такім падыходзе марфемны склад карэлятыўных формаў адз. і мн. ліку набывае ізаморфную структуру (аснова + флексія + постфікс), што цалкам адпавядае патрабаванням граматычных сістэм беларускай і рускай моў⁶.

Вернемся да прыведзеных у пачатку артыкула трох прынятых зараз схем утварэння аналізуемых формаў і паспрабуем разгледзець праблему ў тэрмінах трэцяй схемы (гэта здаецца важным з той прычыны, што менавіта такая схема выкарыстоўваецца ў школьнай практыцы⁷). Зыходзячы з гэтай схемы, неабходнасць вылучэння ў марфемнай структуры формаў тыпу *нясі, сын* — *неси, сын* нулявога афікса (тут ужо канчатка) са значэннем адз. ліку можа быць даказана зусім элементарна. Агульнавядома і агульнапрынята, што як у беларускай, так і ў рускай мове флексія можа адсутнічаць толькі ў нязменных словах. Ва ўсіх без выключэння зменных формах фіксуецца наяўнасць ці матэрыяльна выражанага, ці нулявога канчатка. Тады застаецца або лічыць, што формы тыпу *нясі, сын* з'яўляюцца нязменнымі, і сапраўды канстатаваць адсутнасць у іх флексіі (а гэта відавочны нонсенс), або прызнаць, што гэта звычайныя зменныя формы, якія, у якасці зменных, павінны абавязкова мець канчатак — у дадзеным выпадку, зразумела, нулявы.

Улічваючы ўсё сказанае, прапануем разглядаць марфемную структуру формаў 2-ой асобы заагнага ладу наступным чынам:

R — f — pt
няс — і — ф
няс — і — це
сып — ф — ф
сып — ф — це

ці, у «школьнай»
тэрміналогіі:

R — s — f
няс — і — ф
няс — і — це
сып — ф — ф
сып — ф — це

(у рускай мове аналагічна).

Прыведзеныя меркаванні дазваляюць, на нашу думку, пастуліраваць наяўнасць у беларускай і рускай мовах нулявога словазменнага постфікса, што, па-першае, некалькі пашырае існуючыя ўяўленні аб корпусе нулявых марфем⁸, і, па-другое, дапамагае несупярэчліва інтэрпрэтаваць марфемную структуру формаў 2-ой асобы заагнага ладу дзеяслова.

¹ Гл.: Беларуская граматыка. Мн., 1985. Ч. 1. С. 158; Сучасная беларуская мова: Марфалогія/Пад рэд. Ф. М. Янкоўскага. Мн., 1975. С. 171—172; Русская грамматика. М., 1982. Т. 1. С. 620—621; Русский язык/Под ред. М. Г. Булахова и И. С. Козырева. Мн., 1979. С. 261—262 і інш.

² Гл.: Б у р а к Л. І. Сучасная беларуская мова. Мн., 1974. С. 173; Ю р г е л е в і ч П. Я. Курс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі. Мн., 1974. С. 225; М и л о с л а в с к и й И. Г. Морфологические категории современного русского языка. М., 1976. С. 206 і інш.

³ Гл.: Современный русский язык/Под ред. Д. Э. Розенталя. М., 1984. С. 367 і інш.

⁴ Гл.: Русская грамматика. С. 640.

⁵ Тут няцяжка прадбачыць наступнае пярэчанне: а як, напрыклад, у тых жа формах прошлага часу флексія *-а* ў форме *ведал-а* мае значэнні часу, ліку і роду, а флексія *-і* ў форме *ведал-і* мае толькі значэнні часу і ліку (страчана значэнне роду). Але флексія *-а* і флексія *-і* — гэта розныя флексіі, у той час як флексія *ў* формах *нясі* — *нясіце* — гэта адна і тая ж флексія *-і*. Лічыць жа, што тут мы маем справу са з'явай граматычнай аманіміі (толькі ў гэтым выпадку, на нашу думку, ідэя сінкрэтызму мела б тлумачальную сілу), здаецца нам ужо зусім ненатуральным ускладненнем праблемы.

⁶ Ідэю неабходнасці вылучэння тут нейкай нулявой словазменнай марфемы нельга лічыць прынцыпова новай. Так, гэтая думка (хаця вельмі асцярожна) раней выказвалася М. М. Шанскім (Гл.: Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. М., 1968. С. 96), але засталася, па сутнасці, незаўважанай, як нам здаецца, з-за недастатковай паслядоўнасці даследчыка ў яго поглядах на структуру разглядаемых формаў.

⁷ Гл., напрыклад: Я ў н е в і ч М. С., А н д р э е н к а У. К. Беларуская мова: Падручнік для 6—7 класаў школ з рускай мовай навучання. Мн., 1989. С. 206.

⁸ Параўн.: «Існуюць нулявыя флексійныя, нулявыя суфіксальныя і нулявыя інтэрфіксальныя морфы» (Русская грамматика. С. 130).

В. П. КРАСНЕЙ

АБ СІНОНІМАХ, ДУБЛЕТАХ І ВАРЫЯНТАХ У ТЭРМІНАЛОГІІ

У наш час, калі асабліваю актуальнасць набылі пытанні распрацоўкі і ўдасканалення беларускай нацыянальнай тэрміналогіі, увагу многіх даследчыкаў прыцягваюць праблемы тэрміназнаўства і тэрмінаграфіі. Аднак пакуль што гэтая ўвага засяроджваецца пераважна на даследаванні лексіка-семантычных, структурна-марфалагічных, генетычных асаблівасцей асобных галіновых тэрміналагічных сістэм і падсістэм і на падрыхтоўцы тэрміналагічных слоўнікаў. Пры гэтым закранаюцца пытанні станаўлення спецыяльных значэнняў, тэрміналагізацыі, дэтэрміналагізацыі і рэтэрміналагізацыі, нарматыўнасці і ненарматыўнасці, сістэмы і структуры, складу, аб'ёму і межаў спецыяльнай лексікі і інш. Аналізуючы семантычныя сувязі тых ці іншых тэрмінаў у межах асобных сістэм і падсістэм, даследчыкі закранаюць такія асноўныя лексіка-семантычныя працэсы, як полісемія, аманімія, сінанімія, антанімія, але нярэдка па-рознаму тлумачацца з'явы аднаго парадку. Таму звернемся да такіх складаных пытанняў, як полінайменнасць і варыянтнасць, і выкажам наша разуменне сінонімаў, дублетаў і варыянтаў у межах тэрміналагічнай лексікі.

Для ідэальнай тэрмінасістэмы характэрна ўзаемаадназначная адпаведнасць паміж тэрмінам і паняццем (адзін тэрмін $\longleftrightarrow$ адно паняцце). Гэта пазбаўляе тэрміналогію магчымасці развіваць полінайменнасць. Аднак у рэальных тэрмінасістэмах з'явы полінайменнасці і варыянтнасці, калі для намінацыі і дэфініцыі навуковага і тэхнічнага паняцця існуе некалькі тэрміналагічных адзінак і іх варыянтаў, не такія ўжо і рэдкія.

Пад полінайменнасцю мы разумеем такую з'яву, калі для абазначэння аднаго і таго ж паняцця выкарыстоўваецца некалькі тэрмінаў, напрыклад: *вытворнасць* — *матываванасць*, *канчаток* — *флексія*, *трыванне* — *від*, *мацыёла* — *ляўканія*, *медуніца* — *шчамяліца*, *прыпеўка* — *частушка*, *свабодны верш* — *верлібр*, *альдастэрон* — *электракарцін*, *маланка* — *бліскавіца*, *віхор* — *ротар*, *падвышэнне да ступені* — *ступеняванне*, *вытукласць* — *пукатасць*, *запіс адваротны* — *запіс інверсны* — *запіс польскі*, *адміністраатар даных* — *менеджэр даных* і да т. п. Пры разглядзе членаў падобных полінайменных родаў у навуковай літаратуры выкарыстоўваюцца тэрміны-сінонімы, сінанімічныя тэрміны, сінанімічныя формы тэрмінаў, блізказначныя тэрміны, дублеты, эквіваленты, лексічныя варыянты. Відавочна, што ў такім разе не назіраецца адзінства ў разуменні